

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА: ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ, ДОБРОСОВІСНОСТІ, РОЗУМНОСТІ

Як і будь-яка інша галузь права, цивільне право будується на певних принципах, які є дуже характерними і важливими [4, с. 14].

На сьогоднішній день Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (далі — ЦК України) використовує досить широко оціночні поняття і категорії, серед яких зустрічаються: принципи справедливості, добросовісності та розумності, хоча вони і окремі, але взаємопов'язані сторони поведінки учасників цивільних правовідносин і у сукупності визначають один з основоположних принципів цивільного права. Відповідно до судової практики Стародавнього Риму, право є мірилом правильного, і все, що йому суперечить — є шкідливим.

Принципи справедливості, добросовісності та розумності — одна з керівних ідей цивільного права, згідно якої здійснюється цивільно-правове регулювання суспільних відносин та яка визначає характер поведінки учасників з точки зору необхідності сумлінного здійснення ними своїх цивільних прав і виконання цивільних обов'язків, шанування прав та інтересів інших осіб, моралі суспільства, турботи про власні права й інтереси, а також права та інтереси інших учасників з метою недопущення їх порушення, закріплення можливості адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу [4, с. 31].

У повсякденному житті досить часто плутають поняття права та справедливості, але з юридичного погляду це різні поняття, хоча вони і є досить близькими за своєю сутністю. Справедливість не є якоюсь особливою формою права, ні явищем, протилежним праву. Справедливість можна визначити як критерій оцінки позитивної чи негативної якості міждержавних чи міжлюдських відносин, у тому числі в галузі нормотворчості, тлумачення договорів та їх застосування. Зокрема, саме критерій справедливості дозволяє відокремити рівноправні міжнародні договори від нерівноправних [1, с. 13-14].

Добросовісність слід розглядати як вірність з виконання своїх зобов'язань та повага і довіра до контрагентів за зобов'язаннями. Це поняття означає прагнення сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків.

Розумність — це дії, що здійснила б у конкретній ситуації людина, яка має нормальний, середній рівень інтелекту, знання та життєвий досвід; зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громади (публічного інтересу) [2].

Принципи добросовісності, справедливості та розумності як одна із загальних засад цивільного права спрямований на ствердження в українській правовій системі принципу верховенства права. Однак, на думку Р. Стефанчука, у разі неправильного тлумачення принципу, це унеможливить застосування цивільно-правової норми внаслідок її «несправедливості», «недобросовісності» чи «нерозумності». Дивлячись на певну оціночність вказаних категорій, це зможе призвести до суб'єктивізму у правозастосовчій діяльності [8, с. 17-23].

Дивлячись на вищесказане, можна навести такі приклади з цивільного законодавства:

згідно з ч. 3 ст. 509 ЦК України зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. У ч. 1 ст. 627 ЦК України зазначається, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [7];

як зазначається у ч. 5 ст. 12 ЦК України, якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом [7];

відповідно до ч. 3 ст. 652 ЦК України у разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору [7];

у ч. 3 ст. 92 ЦК України зазначено, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно, та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження [7].

Спираючись на вищезазначене, принцип справедливості, добросовісності та розумності має дуже важливе значення у цивільно-правовому регулюванні, адже:

законодавець, закріпивши у тексті ЦК України цей принцип, встановлює певну межу поведінки учасників цивільно-правових відносин, тому кожен з них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права та виконувати цивільні обов'язки, виявляти турботу, шанувати власні права та інтереси, а також права і свободи інших учасників, моралі суспільства, передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам і інтересам інших осіб, закріплюючи можливість адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу.

Завдяки цьому у цивільному праві з'явився мінімальний і, у той же час, достатній за обсягом «перелік» якостей, яким має відповідати поведінка усіх без виключення учасників цивільних правовідносин [4, с. 30-31];

цей принцип є так званою межею здійснення учасниками цивільних правовідносин своїх прав і виконання обов'язків, яка відділяє дозволена поведінку від недозвільної, справедливої, добросовісної і розумної дії від вчинків, які не відповідають цим критеріям. Варто зазначити, що принцип справедливості, добросовісності та розумності обмежує дію принципу свободи договору. Адже згідно ч. 1 ст. 627 ЦК України учасники цивільних правовідносин можуть, зокрема укладати договори і на свій розсуд визначати їх умови, але з урахуванням прав і інтересів контрагентів [7];

за допомогою принципів справедливості, добросовісності та розумності може бути досягнуто юридичної рівності усіх учасників цивільного обороту, оскільки юридична рівність (тобто фактично справедливість) є там, де особа діє добросовісно й розумно, у рівній мірі враховує і свої, і чужі права та інтереси. І навпаки, про юридичну рівність не йдеться, якщо особа ставить власні права і інтереси не у рівне положення з правами та інтересами інших учасників цивільного обороту [9, с. 22].

Але для досягнення такої рівності необхідно, щоб кожний учасник цивільних правових відносин діяв добросовісно та розумно, тобто сумлінно виконував би свої цивільні обов'язки, з турботою, шануванням та обачністю ставився до своїх прав і інтересів, а також прав та інтересів інших осіб, усвідомлюючи при цьому можливість завдання шкоди останнім, ставив би чужі права і інтереси в однакове положення зі своїми;

принципи справедливості, добросовісності та розумності є регуляторами поведінки учасників цивільно-правових відносин, де існують 2 варіанти:

а) за відсутності нормативного або договірної регулювання суспільних відносин. Йдеться про можливість прямої дії цього принципу, який може бути використаний, як «єдиний правовий засіб врегулювання прав і обов'язків» [6, с. 7];

б) за наявності такого регулювання, коли принцип одночасно застосовується з цивільно-правовою нормою, яка врегулює конкретну ситуацію. При регламентації нормами цивільного права тих чи інших суспільних відносин більшість таких норм не містять у собі прямого обов'язку суб'єктів відповідних правовідносин діяти саме справедливо, добросовісно й розумно.

Але вимоги цього принципу ми можемо «віднайти» у змісті конкретної норми або сукупності норм. Так, згідно ч. 2 ст. 767 ЦК України наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особисті властивості та недоліки речі, які йому відомі і які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час ко-

ристування нею. При укладенні договору сторони мають утримуватися від дій, спрямованих на виключення з договору умов про відповідальність однієї з них, або дій щодо включення у договір явно несприятливих для іншої сторони умов [5, с. 14-15; 7].

У зазначеній та інших нормах ЦК України йдеться мова саме про необхідність суб'єктів відповідних правовідносин діяти відповідно до вимог принципів справедливості, добросовісності та розумності.

Слід також зазначити, що вищезазначений принцип може бути у певних випадках використаний при аналогії права (ч. 2 ст. 8 ЦК України), коли він заповнює прогалини у цивільному законодавстві. При цьому якщо суддя відчуває, що судові рішення, яке він має прийняти, суперечить природі людини, яка наділена розумом і моральними почуттями, він в силу вимог принципу справедливості, добросовісності і розумності повинен застосувати цей принцип, як нормативний регулятор у порядку аналогії права [4, с. 30; 7].

Провівши аналіз судової практики та законодавства, можна дійти до висновку, що принципи справедливості, добросовісності та розумності є загальною засадою не тільки цивільного, а й зобов'язального права. Ці принципи застосовується в усіх зобов'язальних відносинах, і кожний учасник повинен їх дотримуватися, адже вони сприяють «налагодженню» цілісного механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Використана література:

1. *Міжнародне право України*: [навч. посібник] / [за ред. М. В. Буроменського]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 336 с.
2. *Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://apelyacia.org.ua/node/4697>.
3. *Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України*: у 2 т. / [відп. ред. О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць]. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т.1. — 830 с.
4. *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України*: у 2 т. / [відп. ред. В. Г. Ротань]. — [2-е вид.]. — Х.: Фактор, 2010. — Т. 1. — 800 с.
5. *Павленко Д. Г.* Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д. Г. Павленко. — К., 2009. — 20 с.
6. *Потапова О. А.* Принципы гражданского права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О. А. Потапова. — Ульяновск, 2002. — 20 с.
7. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. *Цивільне право України*: [навч. посібник] / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. / [за ред. Р. О. Стефанчука]. — К.: Прецедент, 2005. — 448 с.
9. *Цивільне право України*: [підручник]: у 2 т. / [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — 480 с.

Ралдугіна Д. В. Загальні засади цивільного права: принципи справедливості, добросовісності та розумності.

Тема статті присвячена принципам справедливості, добросовісності та розумності в цивільному праві, які мають важливе значення у цивільно-правовому регулюванні.

Принципи справедливості, добросовісності та розумності є дійовим «інструментом» у цивільному праві, який сприяє «налагодженню» механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: справедливість, добросовісність, розумність, цивільно-правове регулювання, суспільні відносини.

Ралдугіна Д. В. Общие начала гражданского права: принципы справедливости, добросовестности и разумности.

Тема статьи посвящена принципам справедливости, добросовестности и разумности в гражданском праве, которые имеют важное значение в гражданско-правовом регулировании.

Принципы справедливости, добросовестности и разумности являются действенным «инструментом» в гражданском праве, который способствует «налаживанию» механизма гражданско-правового регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: справедливость, добросовестность, разумность, гражданско-правовое регулирование, общественные отношения.

Raldugina D. The general provisions of civil law: the principles of fairness, good faith and reasonableness.

The subject of article is dedicated to the principle of fairness, good faith and reasonableness in civil law, which are important in civil legal regulation, especially in a democratic society. These principles are separated, but interrelated behavior of parties and civil relations in the aggregate defined one of the principles of civil law. The principles of fairness, honesty and reasonableness is compulsory “tool” in civil law, by which can be «adjusted» integral mechanism of civil regulation of public relations.

Good faith should be seen as faithful to the performance of their obligations and respect and trust to the counterparty for commitments. Good faith means honest desire to use civil rights and to enforce civil obligations.

Reasonableness — actions which have been made by a person in a particular situation, by person who has a normal, average, intelligence, knowledge and experience.

The principles of fairness, good faith and reasonableness in civil law is an effective «tool» by which can be «adjusted» integral mechanism of civil regulation of public relations.

Key words: fairness, integrity, wisdom, civil regulation, and public relations.